

EL CARTORAL DE CARLEMANY EN EL CONTEXT LEXICOGRÀFIC DE L'ALTA EDAT MITJANA

PER

DOLORS CONDOM I GRATACÓS

És ben coneguda la importància que tenen els Cartularis com a font historiogràfica per al coneixement de l'organització social, política, jurídica, eclesiàstica, etc. de l'Alta Edat Mitjana, però no és menys estimable l'interès dels seus documents en l'aspecte lingüístic, si tenim en compte les circumstàncies de la seva redacció i les característiques de la seva llengua, el llatí medieval, que ens marca el procés evolutiu envers les llengües romàniques, en presentar-nos una gran quantitat d'innovacions lèxiques i gramaticals que, en molt bona part, pertanyen a la llengua parlada.

A Catalunya disposem, sortosament, de molts Cartularis¹, els documents dels quals, ja siguin còpies autògrafes o còpies autèntiques, són molt valuosos per al coneixement i estudi de la Catalunya Carolíngia i comtal i són, certament, imprescindibles per a aprofundir en l'anàlisi del llatí medieval a casa nostra i del català en el període pre-literari en els seus més diversos aspectes².

En aquest sentit m'ha semblat escaient d'aportar unes notes entorn del *Cartoral de Carlemany*, aprofitant, tanmateix, l'avinentsa que la nostra ciutat commemora els 1200 anys del seu lliurament al rei franc, i, per altra banda, tenint ben present que porta, com tants altres objectes, el seu nom³, per bé que no hi hagi una concurrència en el temps i la denomi-

¹ Els de Sant Cugat, de la Seu d'Urgell, de Poblet, de Tavernoles, el *Cartoral de Carlemany* de Girona, el *Llibre Blanc de Santes Creus*, el *Liber Feudorum Maior*, els *Libri Antiquitatum* de la Catedral de Barcelona, etc.; vegeu P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, Barcelona 1979, I, pàg. 17.

² Vegeu J. BASTARDAS, *El català pre-literari a Actes del quart Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977; J. NADAL-M. PRATS, *Història de la llengua catalana*, I, Edicions 62, pp. 149, 151.

³ Torre de Carlemany, estàtua de (Sant) Carlemany, Cadira de Carlemany, etc.

nació de «Carlemany» sigui fruit, segons sembla, d'una interpretació errònia posterior, o sigui, potser, un simple record. Cal no oblidar que la redacció de la part més antiga és del s. XIII, ca. 1220, i que el document més antic que s'hi transcriu és datat l'any 818⁴.

El meu primer contacte amb el *Cartoral de Carlemany* fou pels volts de l'any 1955, quan jo formava part de l'equip de la Secció de Llatí Medieval de la Universitat de Barcelona, que sota la direcció superior del Dr. Basols de Climent i la direcció efectiva del Dr. Joan Bastardas, tenia encomanada la tasca d'aplegar materials lexicogràfics per al «Novum Glossarium» o «Nou Du Cange», a l'empara de la Unió Acadèmica Internacional, amb seu a Brussel·les⁵.

D'aquesta tasca sorgiria, de forma independent i pròpia, el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*⁶, que aplega mots procedents, en bona part, dels Cartularis catalans, i, d'entre aquests hi figura, com és natural, el de la Cúria eclesiàstica de Girona, amb aportacions ben estimables, com ja vaig fer constar en un altre lloc, en referir-me, especialment, als mots *astarios*, *clavis*, *angulus*, *anglada* i *clauellus*⁷.

D'alguns mots el nostre *Cartoral* n'és, certament, una font única o gairebé única i d'altres n'és un testimoni d'excepció, quant a determinades peculiaritats per la seva forma i significat o per la seva notòria antiguitat.

En aquesta comunicació tractaré de posar en relleu quelcom d'aquests aspectes, referits, sobretot, als documents que, seguint l'«Índex cronològich...» de Botet i Sisó⁸, corresponen als ss. IX, X i XI i que, en realitat, són els que proporcionaren en el seu dia un bon nombre de fitxes lexicogràfiques per al *Glossarium*, i posteriorment han estat, de manera particular, objecte d'unes meves modestes recerques.

⁴ En un full adherit al revers de la portada, on es fa la descripció del llibre, llegim: «...quod in quodam libro Maioris formae olim el Cartulario, nunc uero de Carlomagno uulgo nuncupant». Una part notable dels seus documents són publicats en diferents obres i repertoris documentals (Villanueva, *Viage...*, Flórez, *Marca Hispànica*, Dorca, R. d'Abadal, etc.).

⁵ Amb la intervenció a Espanya del «Instituto Antonio de Nebrija» del C.S.I.C.

⁶ El primer fascicle (*a-aragalius*) es va publicar l'any 1960, per l'Escola de Filologia de Barcelona i el C.S.I.C.; el darrer fascicle publicat és el nº 8 (*deuota-dotalis*), a. 1978; està en premsa el nº 9. (Empraré les sigles GMLC).

⁷ «Contribució a l'estudi del llatí medieval de Catalunya», Miscel·lània commemorativa del desè aniversari del Col·legi Universitari de Girona, 1981.

⁸ «Índex cronològich del Cartoral de la Cúria eclesiàstica de Gerona, nomenat de *Carlo Magno*», BRBL, III (1905-1906) i IV (1907-1908); el Dr. Josep Mª Marquès i Planagumà té pendent de publicació un nou regest, que ampliarà el de Botet i n'esmenarà algunes dades i també dates. Hi ha en el Cartoral 22 docs. del s. IX, 46 de X i 108 del s. XI.

Vull advertir d'antuvi que no em proposo endinsar-me en problemes generals de lingüística —i menys resoldre'ls—, tot i que de vegades em caldrà, d'alguna manera, atansar-m'hi.

La meva exposició tindrà més caràcter informatiu que d'estudi aprofundit; no obstant, d'una forma o altra, em permetrà d'insistir en determinades qüestions referents a l'aspecte lingüístic i, indirectament també, connectar amb certes realitats de les terres gironines a l'Alta Edat Mitjana.

No puc evitar de recordar aquí el gran filòleg i historiador J. Balari y Jovany, a l'obra del qual —ho diuen personalitats tan destacades com Joan Coromines i Pierre Bonnassie— cal acudir encara avui, especialment, en qüestions relacionades amb el feudalisme. En la seva obra «Orígenes históricos de Cataluña»⁹ Balari aplega i analitza gran nombre de mots de documents de diferents Cartularis i en moltes ocasions —28 de manera expressa i directa— ens dona dades molt aprofitables i interessants tretes exclusivament o quasi exclusivament del *Cartoral de Carlemany*. Penso, per exemple, en els mots *dexter*, *bailia*, *cellula*, *curtile*, *segalarío*, *touallas*, *mancusada*, *díneradas*, *auro iaari aut cepti aut almeçdi aut almanzori*, corresponents a documents dels ss. IX, X i XI, i altres no menys interessants del s. XII com *fogatias*, *placentas*, *sacrarium* (=celler), *sacraria* (=sagrera), *cellaria* (=sacreria), *uinum sanum* (=vi bo), a més de topònims com *Casaniola*, *Filicaria*, *Labiano*, *Peno alto*, *Sale alte*, etc.¹⁰

També Coromines en el seu «Diccionari Etimològic i complementari de la Llengua catalana», en donar la documentació antiga d'algun mot —de vegades la més antiga— registra exemples localitzats en el *Cartoral* gironí, per bé que, generalment, la referència la fa a través del *Glossarium* (GMLC), abreujat, *Bast.-Bass.*, quan cita exemples que es poden trobar dins del seu abast alfabètic¹¹.

Alguns historiadors i investigadors de la Catalunya medieval en fan ús, així mateix, en les seves recerques i estudis, però no sempre hi acudeixen de forma directa, com es pot palesar en les corresponents citacions, en què sovint figuren els noms de «Marca Hispànica», «Catalunya Caro-

⁹ Barcelona, 1899; 2ª edició, a. 1964 a cura de l'Institut Internacional de Cultura romànica, Abadía de Sant Cugat del Vallès.

¹⁰ Cita documents publicats per Villanueva, Marca, Flórez i altres, que, de fet, molts són transcripcions del nostre *Cartoral*.

¹¹ Vegeu, per exemple, *anglada* (s.v. *angle*), *batllia* (*bailia*), *coixi* (*coisinos*), *cota*, etc.

língua», «Villanueva, *Viage*», etc., repertoris documentals que, com sabem, recullen part dels documents del *Cartoral* de Girona. No és el cas citar ara noms i obres.

La menció, però, d'aquelles dues grans figures de la Filologia i de la Lingüística, Balari i Coromines, crec que basta per a poder dir i acceptar que el *Cartoral de Carlemany* és una font important i valuosa en el camp de la lexicografia, al qual, especialment, jo m'he de referir.

Abans d'ocupar-me d'aquest aspecte concret, em permeto de dir que, en general, els fenòmens lingüístics que el nostre *Cartoral* presenta coincideixen amb els dels altres Cartularis, cosa que no podria ésser d'altra manera, atesa la naturalesa d'aquesta mena de reculls i els condicionaments de la seva redacció; no hi manquen, per tant, les fórmules rutinàries i artificioses, sovint plenes d'anomalies lèxiques i gramaticals; hi ha, evidentment, errors de transcripció, interferències en les declinacions i conjugacions, ultracorreccions, fenòmens morfològics i sintàctics que reflecteixen usos de la llengua popular, i, sobretot, és abundant l'ús de mots propis del llatí medieval, ja siguin innovacions o mots del llatí clàssic amb canvi de significat; no hi podien faltar tampoc mots que corresponen a la llengua parlada i que se'ns presenten ja clarament en la forma catalana o en la seva forma més o menys llatinitzada; en fi, cal afegir també la presència de gran quantitat de termes onomàstics, amb les seves més diverses variants gràfiques, que són punt de partida important en les recerques d'Antroponímia i de Toponímia, especialment, romàniques¹².

El recull lexicogràfic del *Cartoral de Carlemany* s'estén a conceptes diferents, donat que és diferent també la classe i el contingut dels documents que inclou (privilegis reials, declaracions de testimonis, concòrdies, sentències, confessions, compres, vendes, etc.); així, junt a mots propis de la vida social, comercial, jurídica, eclesiàstica, etc., hi són ben representats aquells que, especialment, fan referència a la vida agrària (fites, mesures, construccions, cultius, vegetació, animals, etc.) i aquells apel·latius topogràfics i també topònims o pre-topònims, que, de fet, hi tenen molta relació.

Em limitaré a donar algunes poques mostres d'aquests mots; m'ha semblat bé agrupar-los no pels conceptes esmentats, sinó per les característiques formals dels mots i pel seu ús específic dins del context lexicogràfic del llatí medieval.

¹² Vegeu J. BASTARDAS, *El latín medieval hispánico*, a Enciclopedia lingüística hispánica, I, 1959, pp. 26 i ss.

Donat que el lèxic dels documents medievals —si exceptuem alguns mots aïllats i sovint inesperats —acostuma a repetir-se d'una forma que a vegades resulta pesada i monòtona, donaré de cada mot un sol testimoni, el més antic o el que pot ésser més representatiu; sé que la llista serà incompleta, però ja he dit que es tracta ara d'oferir solament unes mostres, que, dins de la classificació que em proposo, podran ésser suficientment il·lustratives:

1.- Innovacions pròpies del llatí medieval:

ortilis (ortalis), a. 841, *curtile*, a. 844, *sala*, a. 922, *ferraginale*, a. 911, *freda*, a. 834, *mallare*, a. 841, *mallum*, a. 842, *ribaticum*, a. 891, *plantadicium*, a. 899, *archidompnus*, a. 879, *vassus*, a. 842, etc.

2.- Mots emprats en llatí clàssic, que han adquirit un nou significat:

arca, a. 818, *serra*, a. 921, *sedes*, a. 818, *uox*, a. 842, *placitum*, a. 842, *uicarius*, a. 818, *comes*, a. 842, *senior*, a. 842, *aquale*, a. 893, *pertica*, a. 881, *comparare*, a. 893, *sonare*, a. 842, etc.

3.- Mots catalans o mig catalans:

quarterades, a. 994, *masada*, a. 1035, *draps*, a. 1040, *blat (blad)*, a. 1035, *frument*, a. 1035, *migera*, a. 1035, *dineradas*, a. 1038, *gonella*, a. 1040, *somera*, a. 1034, *coma*, a. 1005, *insuleta*, a. 1020, *cardoneda*, a. 1039, *segalar*, a. 1039, *rec*, a. 1007, *canadel*, a. 1005, *ruira (per rovira)*, a. 1025, etc.

4.- Mots catalans llatinitzats o mig llatinitzats:

canadello, a. 975, *puio*, a. 1040, *aiius*, a. 893, *segalar*, a. 1035, *regus*, a. 1035, *barono*, a. 1035, *sacristano*, a. 1020, *coisinos*, a. 1040, *ordio*, a. 1038, *parilium*, a. 1049, etc.

Per als qui estan avesats al maneig de repertoris documentals de l'Edat Mitjana la referència a molts d'aquests termes no els és cap novetat, però hom sap prou bé que per a la història dels mots mai no és de més donar el major nombre de testimonis possible, sobretot, quan aquests tenen una antiguitat notable, i, d'alguna manera, poden incidir en l'aclariment d'aspectes que no siguin, necessàriament, lingüístics. En aquest sentit, doncs, no és sobrer —crec jo— de remarcar la presència d'aitals mots en el nostre *Cartoral* i més si tenim en compte que en l'aspecte lingüístic —i potser també en altres aspectes— sembla que se l'ha deixat una mica de banda i no se l'ha avaluat com li escau.

Seria bo —almenys a mi em plauria molt— que en els tractats i articles dedicats a l'estudi de l'origen de la nostra llengua i de les vicissituds dels seus mots hi veiessim tot sovint el nom i el testimoniatge directe del *Cartoral de Carlemany*.

Penso, per exemple —i no és cap retret, sinó una benèvola constatació— en els mots «farragenal» i «aigual», àmpliament estudiats en el «Diccionari Etimològic i complementari...» de J. Coromines.

Per al primer, s.v. *farratge*, es dona molta documentació antiga, i la que més, en la forma *ferragenali*, correspon a un doc. de Poblet de l'any 1147 (se cita un testimoni del 960, però és en una escriptura lleonesa); la majoria de la documentació antiga del mot en qüestió, segons s'indica, prové de cap a l'Ebre i el Maestrat; val la pena, tanmateix, de remarcar aquí que en un doc. del *Cartoral*, que podria datar-se ca. 911, se cita un *ferraginale*, en fer referència a unes afrontacions corresponents al terme de Vullpellac. Aquest testimoni gironí sembla desconegut també de Pierre Bonnassie; aquest, en parlar dels progressos de la ramaderia¹³, aporta dades molt interessants sobre el vertader significat dels *ferragenals* en l'Edat Mitjana i la seva distribució geogràfica, però s'hi troba a faltar la referència a les nostres contrades, on el mot acabem de veure que és atestat a començaments del s. X.

Sobre el mot «aigual» ll. *aqualis*¹⁴ se citen en el Diccionari esmentat uns documents dels anys 972 i 979 —de la Ribagorça el primer i d'Alaó el segon—, en els quals apareix el terme llatí *aquale*; aquest terme figura diverses vegades en el *Cartoral*, però vull fer-lo notar especialment en un doc. de l'any 893, f. 83 i en un altre del 911, f. 108, que podrien ésser primera documentació del susdit vocable, almenys, aquests són els exemples més antics que recull el GMLC.

És veritat que Coromines en una ocasió¹⁵ manifesta que el fet de donar constància d'una 1ª documentació, si bé té el seu interès i pot ésser un bon argument, no és un fi que es persegueix en un diccionari per a trobar l'etimologia dels mots que s'hi estudien, però no puc estar-me de dir que m'hauria agradat de trobar-hi aquests exemples del nostre *Cartoral*, testimonis, sens dubte, molt aprofitables per la seva antiguitat i a més pel seu caràcter d'aportació gironina.

Un altre mot, *raficum* —per cert d'etimologia i significat discutits, encara que sembla que pot acceptar-se el sentit de «dret que es pagava pel pas dels ramats»— figura en el f. 259 del *Cartoral* en al transcripció d'una butlla papal de l'any 897, data força més antiga que la del doc. de

¹³ *Catalunya...* I, pàg. 409.

¹⁴ Dins l'article «aigua».

¹⁵ Pròleg del *Diccionario Etimológico castellano e hispánico*, Ed. Gredos.

l'any 957 que cita, entre altres, la Dra. Eulàlia Rodón en «El lenguaje técnico del feudalismo» i que recull també Bonnassie¹⁶.

Bé, no vull allargar-me en consideracions i constatacions d'aquesta mena i passo ja tot seguit a referir-me de forma més concreta a alguna d'aquelles aportacions lèxiques del *Cartoral*, que per raons diverses hi tenen caràcter rellevant i enriqueixen, evidentment, el conjunt lexicogràfic de la nostra Edat Mitjana.

En un document de l'any 1035, f. 218-219, que correspon a una donació feta a l'església de Sant Feliu de Cartellà, llegim: «...aduenit ad illum per comparationem et per *camiacionem*...».

Camiacionem, acusatiu de *camiacio*, variant de *cambiatio*, és un mot que figura en el GMLC com a testimoni únic i amb significat ben transparent de «permuta o contracte de permuta». No hi ha dubte que *camiacio* —amb *-ci-* en lloc de *-ti-*— és un derivat de *cambiare* —sovint escrit *camiare*—, verb que pertany al vocabulari comercial, probablement d'origen cèltic¹⁷ que té el seu primer exemple en Apuleu, *Apologia*, 17 i que, com assenyala Coromines¹⁸, anà sobreposant-se cada vegada més a l'ús de *mutare*, i així és com ha fornit tota una sèrie de derivats en les llengües romàniques; altrament, en l'antiguitat llatina no ens consta l'existència de derivats de *cambiare* (*camiare*), com seria, posem per cas, aquest *cambiatio* (*camiatio*) que trobem, precisament més tard, en el *Cartoral* gironí¹⁹.

No m'escau d'esbrinar l'origen i les raons de la variant *camiatio* per *cambiatio* —pensi's també en la freqüència de la forma composta *concamiatio*²⁰, en lloc de *concambiatio*—, però si tenim en compte les variants antigues del català *camiable*, *camiament*, *camiar*²¹, la presència de la forma *camiatio* en el document del segle XI que hem esmentat, no és gens menyspreable a l'hora d'analitzar i de justificar la formació del verb *canviar* i del substantiu *canvi*.

En la sentència resolutòria d'una reclamació feta pel bisbe Teoter refe-

¹⁶ E. RODON BINUÉ, *El lenguaje técnico del feudalismo*, Barcelona, 1957, C.S.I.C., pàg. 135.; P. BONNASSIE, *Catalunya...*, I, Barcelona, 1979, pàg. 135.

¹⁷ Vegeu ERNOUT-MEILLET, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine*, Paris 1979.

¹⁸ *Diccionari Etimològic i complementari...*, s.v. *canvi* (*canviar*).

¹⁹ La variant *camiare* per *cambiare*, ens consta en diferents documents medievals, dels quals el més antic sembla ésser un d'Alaó de l'any 903, *Dip. Pallars*, 104, p. 338.

²⁰ J. COROMINES, *Diccionari Etimològic i complementari...*, cita s.v. *canvi* l'ús del verb *concamiare* en un doc. gironí de l'any 979, *Alart*, RLR, III.

²¹ Vegeu ALCOVER-MOLL, DCVB.

rent a la possessió d'una part de la «uilla» Bitinga (Bellcaire), s'estableix, entre altres coses, que entre els pobles d'Ullà (Uliano) i Bellcaire (Bitinga) es posin com a termes o mollons cinc *petras fictas* (doc. a. 881, f. 137-139).

En l'article del mot «fita» del «Diccionari Etimològic i complementari...» es diu el següent: «Sota una forma de baix llatí, que en realitat ja és una forma catalana (si bé amb conservació purament gràfica i tradicional de la -ct- etimològica) ho trobem sovint en documents de l'època arcaica, més o menys vestits de llatí, com un de relatiu al baix Ter de l'any 881 (conservat en el Cartoral gironí de Carlemany): «...infra illas uillas Uliano «Ullà» et Quarto (que vocant Bitinga) *fixurias* uel terminos mitterent uel *petras fictas*: sicut et fecerunt».

En lloc de *uel petras fictas* jo he llegit *V petras fictas*²².

En un altre passatge del mateix document es troba la forma que reflecteix la catalana *fita*: «...et peruenit usque ad ipsa *petra fita*, quam iam dicti comites et Episcopus preceperunt figere».

Els termes o mollons amb què s'assenyalaven els límits d'una propietat rural s'anomenaven *fixurias* i eren pedres clavades a terra, d'on ve el nom de *petras fictas* o *peras fitas* o simplement *fitas*²³.

En el nostre *Cartoral* trobem en diverses ocasions el mot *fixurias*, en la forma *fixorias* i *sixorias* en el document de l'any 818, *fixurias* en l'esmentat del 881, i *fixorias* en un de l'any 921, per citar els de major antiguitat.

Aquest mot, que no és exclusiu del *Cartoral* gironí²⁴, degué aconseguir, segons sembla, força acceptació en el llenguatge de l'agrimensura i l'administració local de l'Edat Mitjana²⁵, però avui ha caigut en desús, tot i que consta encara viu en el català del s. XVI en un document mallorquí²⁶. Amb tota seguretat el mot *fixuria* que en un temps tan reulat seria d'ús comú en les nostres terres s'anà oblidant a profit del seu concurrent *fita*²⁷.

²² Vegeu també J. BALARI. *Orígenes històrics de Catalunya*, p. 623.

²³ Vegeu J. BALARI, *op. cit.*, p. 653 i el mot *perafita* en el DCVB.

²⁴ *Cartoral de Sant Cugat*, pp. 242, 253, 306, etc.

²⁵ Vegeu J. COROMINES, *Diccionari Etimològic i complementari...*

²⁶ *Hist. Sòller*, I, a. 1571.- En un document barceloní del s. XIV, BABL, XI, 309, el mot és emprat amb el significat de «rodalies».

²⁷ Sobre les diverses denominacions romàniques de *fita* pot veure's l'article de Baist, en *Festgabe Mussafia*, pàg. 557-62.

Un mot, que sovint és concurrent també amb *fixuria*, és *arca*, vocable molt documentat en la seva aplicació termenal en l'Edat Mitjana²⁸; el testimoni que podria ésser el més antic dins del llatí medieval de Catalunya el tenim en el document de l'any 818, f. 79 del *Cartoral* i que diu: «et perquisierunt terminos de ipsa uilla *archas* et *frixorias* et *undenantes*»²⁹.

Sense apartar-me dels anys 818 i 881 i del seu testimoni documental voldria destacar-hi les formes dels verbs *sum*, en ambdós i de *mensuro* en el segon.

El professor Bastardas en la seva comunicació sobre «El català preliterari»³⁰, en plantejar-se el problema de l'origen del lèxic català i en fer unes estimables consideracions entorn dels mots que són propis del llatí hispànic i del que caldria entendre per aquest llatí, examina alguns mots, entre els quals posa en relleu *fuit* en el seu ús de perfet del verb *ire*; d'aquest ús, que hom troba ja a Prudenci, Petroni i molt especialment en la «Peregrinatio Aetheriae», així com en textos africans tardans, fa notar que n'hi ha alguns exemples —mitja dotzena, diu ell— en els documents de Catalunya i indica com a més antic un de l'any 818, que, malgrat que no ho digui, és el document tantes vegades esmentat del *Cartoral de Carlemany* on llegim: «*fuertunt* per ipsas *archas*...»; hi sembla bastant clar l'ús de *fuertunt* per *iuertunt*, com constatem també en l'altre document del 881: «...*fuertunt* per ipsa *archa* uel signa quod est in monte Grinio...». Heus aquí, doncs, com és de valuosa aquesta aportació de Girona en proporcionar-nos mostres del vulgarisme *fuit* per *iuertunt* que ha triomfat a Hispània, però que no és, segons Bastardas, un vulgarisme nascut a Hispània; en dona un exemple d'un text merovingi, *Vita Laudiberti*, 1, 24, i fins i tot un de Molière.

El verb *mensurare* que figura repetidament en el document de l'any 881 i en altres del *Cartoral*, amb bona representació també en la resta de reculls documentals de la nostra Edat Mitjana, no era emprat en el llatí clàssic i solament en tenim uns exemples escadussers en el llatí tardà³¹.

En l'obra de Germà Colón, «El léxico catalán en la Romania» s'asse-

²⁸ Vegeu exemples en el GMLC.

²⁹ Altres llegeixen *uindenates*, *undenates*; vegeu Du Cange, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*.

³⁰ *Actes del Quart Col.loqui internacional de Llengua i literatura catalanes*, 1977, pàg. 53.

³¹ Entre aquests, VEGECI, *Mil.*, 1, 25 i en un sentit figurat CORIP, *Just.*, 3, 372.

nyala (pp. 200-201) que a Espanya el verb *mensurare* no desplaçà del tot el que era d'ús corrent en el llatí clàssic, *metiri*, origen de «medir», normal en castellà i que molt esporàdicament trobem també en el català del s. XV; dos segles abans, l'ús de «mesurar» es documenta en la nostra llengua amb una preferència notòria sobre «medir» i ha perdurat fins avui en concurrència —en algunes accepcions— amb «amidar»³²; trobar l'ús de *mensurare* en documents del s. IX, com el que acabem d'esmentar, pot ésser un argument profitós per a seguir les etapes i l'abast de l'arrelament de «mesurar» en la nostra llengua i al mateix temps pot avalar que el català, com diu Germà Colón, va sempre d'acord amb els innovadors³³.

Vull referir-me ara a la presència en el *Cartoral de Carlemany*, f. 59, de la transcripció de la Butlla del papa Romà, de l'any 897, en què confirma al bisbe de Girona Servusdei els béns de la seva església, de la mateixa manera que pocs anys abans (a. 892) ho havia fet el papa Formós; reproduceixo el text en què se citen aquests béns: *domos, plebes, cellas, ecclesias, uillas, insulas Maiorica scilicet et Minorica seu curtes, parrochias, terras, uineas, prata, siluas una cum familiis utriusque sexus...*

La peculiar citació *insulas Maiorica scilicet et Minorica* ha atret des de temps l'atenció d'alguns historiadors sobre la identificació de les *insulas* i la significació històrica que això pugui tenir³⁴.

Jo no he pas d'entrar en aquesta qüestió i solament em proposo ara de remarcar el mot *plebes*, plural de *plebs*, que figura en aquesta confirmació de béns. *Plebs* és un de tants mots que al llarg del temps ha multiplicat les seves accepcions, de forma que del seu significat originari de «poble baix», «plebs», pot seguir-se en els documents antics els canvis semàntics experimentats, des d'indicar el conjunt de persones depenents d'una autoritat revestida sempre de la dignitat eclesiàstica, a tenir més concretament, entre altres, el significat de «comunitat parroquial» o «parroquia»³⁵. Meyer Lübke³⁶ diu que *plebs* des del s. IV significa «Landpfarrt», és a dir, parròquia.

³² Vegeu J. COROMINES, *Diccionari Etimològic i Complementari...*, s.v. «mida».

³³ És el cas, per exemple, de «demanar» procedent de la innovació *demandare* enfront del castellà «pedir» derivat de *petere*.

³⁴ Vegeu M. BARCELÓ, *La pretesa al·lusió a Mallorca i a Menorca...*, AIEG, XXIII, pàg. 247 i ss.

³⁵ Vegeu Du Cange, *Glossarium...* s.v. *plebs*.

³⁶ *Romanisches Etimologisches Wörterbuch*.

En un exemple citat per Du Cange es parangona *plebs* amb *ecclesia*³⁷.

Hugació en les seves *Derivationes*, vocabulari del s. XII, considera la *plebs* com una reunió d'homes o bé una església baptismal. En el «Dizionario italiano» de Mestica es defineix *pieve* —derivat de *plebem*— com a nucli de població rural que té per centre una església, és a dir, una parròquia rural o una església parroquial.

En tots aquests significats predomina el concepte de corporació, de comunitat parroquial, que sembla que és el que hem d'acceptar per a *plebes* de la butlla papal que transcriu el nostre Cartoral. Afegiré aquí que el qui dirigia la *plebs* era el *plebanus*, origen del nostre «plebà» i del castellà «plebano»³⁸; «plebà» fou un mot d'ús freqüent en català antic com a sinònim de «rector»³⁹, però avui ha desaparegut de la llengua corrent i únicament s'aplica al rector de Montblanc i de la parròquia de Santa Maria d'Oliva, a València.

No he pogut endinsar-me en la recerca de testimonis de l'existència de «plebans» en les terres gironines; crec, no obstant, que pot ésser significatiu tenir enregistrat en un document del s. IX el mot *plebs* (*plebes*) que li ha donat origen, amb totes les reserves que cal fer, si tenim en compte que aquest document —una butlla papal— no ha estat redactat a Girona, però el tenim a Girona.

M'agradaria de poder comentar alguns altres mots del *Cartoral*, no exempts d'interès⁴⁰, però la limitació d'espai i de temps a què m'he de subjectar, em fa deixar-ho per una altra ocasió; amb tot, no voldria acabar sense esmentar i comentar breument un nom topogràfic, *lona*, del doc. de l'any 879, f. 139. El text que ens interessa diu així: «infrontat ipsa terra de parte orientis in terminio de uilla Torroella et de meridie... in flumine Adarone et de occidente in ipsa *lona* uel subiungit in termino Aqualta et de circi in terra supradicto episcopo».

Aquest mot *lona* s'ha de relacionar, sens dubte, amb *llauna*, terme amb què a l'Empordà, sobretot a Sant Pere Pescador, Castelló d'Empúries i

³⁷ *Ecclesias uel plebes quas (episcopi) ad suam cathedram aestimant pertinere* (Concilium Milevit., cap. 21).

³⁸ El Dr. Josep Me CASAS HOMS en el seu article *La palabra plebano*. Inst^o Estudios Tarracenses, Tarragona, 1953, dona àmplia informació sobre el significat i extensió d'aquest càrrec eclesiàstic.

³⁹ Hi ha molts exemples en el Diccionari Aguiló, vol. VII.

⁴⁰ Per exemple, *archidompnus*, *beneficium*, *comes palacio*, *palatium*, *dexter*, *ribaticum*, *alcaroui*, etc. i també topònims i antropònims interessants.

l'Armentera, es designa un aiguamoll o una mena d'estany que es fa a la vora del mar. El mot és ben viu en aquella contrada i Mn. Cinto Verdaguier no dubtà en recollir-lo en una rondalla del Baix Empordà i Prudenci Bertrana el recull també, més d'una vegada, a les seves *Proses bàrbares* («en les maresmes s'ovira la ratlla grisa dels tamarius, que voregen els recs, amagant les brosses de les llaunes i els fangassos», p. 190; «dirieu que l'aigua de les llaunes és sonora com la pell d'un timbal», p. 202, etc.)

Llauna possiblement és un derivat de *lamina* (*laminna*) a través de **labina*⁴¹, i presenta les variants *lona* o millor *llona*, conservat avui en extensió reduïda en català, però no així en l'occità oriental. Entre nosaltres s'hi poden relacionar alguns corogràfics, com les *Llones*, prop d'uns rentadors en el terme d'Albons, o la *Riera de les Llones*, ben a la vora d'aquest lloc i del riu Fluvià i el mar, o la *llona* i *lleona* que se citen en documents antics relatius a Camallera i que designen camps que abans eren una menà d'estanys.

Du Cange cita el mot *launa* com a *fluuii bracchhiolum*⁴².

Sembla, doncs, que la *lona* del nostre document s'ha de considerar com un apel·latiu topogràfic, amb caràcter de terme hidronímic, com molts d'altres que es recullen en el *Cartoral*⁴³; per altra banda, la seva menció enmig dels noms de Torroella, el Daró i Gualta acredita, versemblantment, el parentiu amb la *llauna* de l'Empordà⁴⁴. Una vegada més el *Cartoral* gironí ens proporciona un testimoni valuós i ben antic d'un mot —en aquest cas, *llauna/lona*— que té un ús local molt clar i que és, essencialment, un mot empordanès.

En fi, cal acabar; sé que em resten moltes coses per dir de les moltes que ens «diuen» els mots del *Cartoral de Carlemany* de Girona; he volgut situar-lo, d'alguna manera —no sé si ho he assolit— en el context lexicogràfic de l'Alta Edat Mitjana; he volgut posar en relleu el seu interès en l'aspecte lingüístic i he volgut, en definitiva, acostar una mica més a tots

⁴¹ J. COROMINES, *Diccionari Etimològic i complementari...* no exclou la possibilitat d'una variant accentual cèltica *lagóna* o bé un encreuament de *lagóna* amb el cèltic *laku-*, «estany»; vegeu també *Estudis de Toponímia catalana*, I, pàg. 75.

⁴² *In Recognit. burgi S. Audeoli*.

⁴³ *aquale, stagno et stagneolo, aqueducto, rialo, bassa, regus, subtus regus, stagnus aquarum, piscarias, astarios* (?), etc.

⁴⁴ Vegeu *Geografia de Catalunya*, ed. Aedos, Barcelona 1964, pàg. 306: «Encara en l'Alta Edat Mitjana la major part del que avui són les millors terres de conreu eren *estanyis* i *aiguamoixos*»;

EL CARTORAL DE CARLEMANY

aquesta joia —crec que ho puc dir així— del nostre patrimoni històricocultural, que al llarg dels seus documents ens atesta tantes coses del passat gironí, moltes encara ben vives i presents en la realitat que ens envolta, com pot ésser, poso per cas, el que trobem —és un de tants exemples— en un document de l'any 1020, f. 19: «alodium quod est in *pedret* et in *mercadal* et in *plano* ante Gerundam...».

PELLA i FORGAS, *Historia del Ampurdán*, parlant d'Ullà, el Montgri, etc., p. 308, diu: «Por fin habia a la izquierda del viajero otra llanura de pantanos que se extendia hasta confundirse con el mar..., vadeábase después el río *Adarón* y seguian tierras bajas y lagunas».